

تمدنهای پیش از تاریخ
آسیای میانه (ماوراء النهر)

از

پرویز ورجاوند

(دکتر در باستانشناسی)

پژوهشگاه علوم انسانی و
پرتال جامع علوم

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تمدنهای پیش از تاریخ آسیای میانه (ماوراءالنهر)

لازم میدانم در آغاز این نوشته عاملی را که سبب گردید تا در باره تمدنهای پیش از تاریخ «آسیای مرکزی» مطلبی را عرضه سازم باختصار بیان دارم. چندی پیش به مناسبت انتشار يك ویژه نامه درباره باستانشناسی توسط مجله «فرهنگ و زندگی» از من خواسته شد تا مطلبی را برای آن مجله تهیه کنم. در پی این امر به چند مسئله اندیشیدم که از آنجمله بود: سیری در تاریخ باستانشناسی در ایران. سئالم است که در این زمینه یادداشت‌هایی تهیه کرده‌ام، ولی زمانی که خواستم آنها را بصورت يك مقاله در آورم مشاهده کردم که کمبودها فراوان است و نتیجه جز گزارش گونه‌ای درباره آمد و رفت هیأتها چیز چشم‌گیری که من می‌خواستم نخواهد شد. زیرا امید من اینست شاید روزی بتوانم با تکیه بر مدارك و اسناد لازم به روشنی چگونگی آغاز و سیر پژوهش‌های باستانشناسی را در ایران و «میان‌رودان» (کشور عراق کنونی = سرزمین بین‌النهرین) از همه سو مورد بررسی قرار دهم و بسیاری از ناگفته‌ها را برشمارم. باری چون در آن زمینه با مشکل کمبود اطلاعات برخورد کردم به

ناچار مطلب دیگری را برگزیدم که به اعتباری از آن دیدگاه بسیار دور نبود و یا دست کم در جهت روشن ساختن بخشی از همان پژوهش میتواند بشمار آید. آن مطلب عبارت بود از: «نگاهی به پیشینه، چگونگی و ارزش بررسیها و کاوشهای باستانشناسی در آسیای میانه» که در مجله «فرهنگ و زندگی» بچاپ رسیده است.

با تمهیه آن مطلب که بخشی از آن با استفاده از کتاب «آسیای میانه» «بلینیتسکی (A. Belenitsky)» تمهیه شده بود،

دریغ آمد تا اطلاعات جالب مربوط به دوران پیش از تاریخ آن کتاب را به فارسی بازنگردانم و در اختیار پژوهندگان و دوستداران پژوهشهای علمی باستانشناسی قرار دهم بویژه آنکه با انتشار مطلب قبلی سزاوار بود تا به بخشی از پژوهشهای انجام شده و بهره‌های بدست آمده از آنها اشاره‌ای شده باشد. به بیان دیگر این مطلب در پی آن نوشته و کامل کننده آن بشمار میرود.

از آنجاکه گزارش تمامی کارها و پژوهشهای باستانشناسی که در جمهوریهای آسیائی شوروی انجام میپذیرد همه بزبان روسی انتشار مییابد، وجود چند کتابی که بزبانهای انگلیسی و فرانسوی درباره این کاوشها انتشار یافته است برای عمده پژوهشگرانی که بزبان روسی آشنائی ندارند ارزش و اهمیت بسزائی دارد.

چنانکه میدانیم در طی چهاردهه اخیر بویژه در دودهده شصت و هفتاد فعالیت‌های چشم‌گیری در زمینه پژوهشهای مربوط به دوران پیش از تاریخ در ایران کنونی صورت پذیرفته است که از جمله نتایج ارزشمند آنها میتوان کاوشهای: شمداد - تل ابلیس - شهر سوخته - تپه یحیی - منطقه سگزآباد - چغامیش - گنج‌دره و نظایر آنها را برشمرد. نکته قابل توجه اینکه بجز انجام یک رشته بررسی‌های کلی در طی این سالها هنوز فعالیتی چشم‌گیر در منطقه خراسان صورت

نپذیرفته است و کاوشم‌های راکه برشمردیم به ناحیه‌های کرمان ، سیستان و غرب و مرکز ایران محدود میشود .

موضوع از نظر دور داشتن منطقه کهنسالی چون خراسان در زمینه انجام پژوهش‌های وسیع باستان‌شناسی ، مسئله تازه‌ای نیست ، چنانکه در پنجمین کنگره جهانی « باستان‌شناسی و هنر ایران » نیز موضوع توسط نگارنده در جلسه کنگره مطرح گردید و پیشنهاد شد تا در طی یک دوران سه تا پنج ساله هیأت‌های باستان‌شناسی برای منطقه خراسان « اولویت » قائل شوند ولی با وجود قبول اهمیت موضوع و تایید اکثریت شرکت کنندگان همچنان انجام این امر بدست فراموشی سپرده شد .

در برابر چنین وضع و حالی مشاهده میگردد که از آغاز سده بیستم با وجود جنگ‌های اول و دوم جهانی یک رشته بررسی‌ها و پژوهش‌های دامنه‌دار باستان‌شناسی در زمینه تمام دورانها و از جمله دوران پیش از تاریخ در سراسر ماوراءالنهر در جریان بوده است و با استفاده از هر فرصت و امکاناتی هیأت‌های باستان‌شناسی کار خود را دنبال نموده‌اند و در نتیجه اطلاعات ارزشمندی از دوران پارینه‌سنگی تا عصر آهن و سپس دوران‌های تاریخی بدست داده‌اند .

با توجه به ارتباط پیوندهای عمیق فرهنگی و تاریخی که بین ایران کنونی و سرزمین وسیع آسیای میانه از کهن‌ترین دورانها برقرار بوده است ، مشاهده میگردد که آگاهی یافتن بر تمامی نتایج حاصل از این بررسی‌ها برای توجیه روشن و آگاهانه فرهنگ و تمدن فلات نهایت ضرورت را دارد تا جائی که به دور ماندن از این آگاهیها در بسیاری از زمینه‌ها امکان انجام یک نتیجه‌گیری همه جانبه بمنظور روشن ساختن سیر و جریان فرهنگ و تمدن فلات و منطقه ، کاری ناقص و ناشدنی بنظر میرسد .

شناخت و ویژگیهای دوران آغاز کشاورزی و گسترش آن، چگونگی تمدنهای آغاز استقرار در دهکده‌ها، دوران مفرغ و آهن و ... همه و همه در سرزمین‌هایی که آسیای میانه‌اش نامیده‌اند برای تشریح چگونگی بنیاد تمدن فلات، مهاجرت‌های انجام شده و روشن ساختن واقعیت‌های تاریخ افسانه‌ای ایران نهایت ضرورت را دارد.

از اینرو است که نگارنده خواهد کوشید تا با استفاده از منابع فرانسوی و انگلیسی و با دشواری هرچه فراوان منابع روسی، بتدریج درباره نتایج کاوشهای انجام شده در این ناحیه اطلاعاتی را در اختیار قرار دهد.

اینک در زیر ترجمه بخش مربوط به کاوشهای باستانشناسی پیش از تاریخ آسیای میانه از دوران پارینه سنگی تا عهد آهن، از کتاب «باستانشناسی آسیای میانه» نوشته «بلینیتسکی»* را عرضه میدارد.

دوران پارینه سنگی

یکی از ویژگیها و مشخصات باستانشناسی امروز جهان عبارتست از توجه خاصی که به امر شناسائی بنیانهای تمدن انسانی و نخستین گامهای تحول و تکامل آن نشان میدهند. در تمامی قاره‌های جهان از قاره‌های قدیم گرفته تا قاره جدید پیشرفت‌های قابل توجهی در زمینه بررسی دوران پارینه سنگی صورت پذیرفته و کارها و آثار با ارزشی در این زمینه بچاپ رسیده است.

— در راه این تلاش، باستانشناسی آسیای میانه عقب نمانده

* Archaeologia Mundi - Asie centrale - Alexandre Belenitsky les éditions Nagel Genève 1968.

است چنانکه آغاز پژوهش‌های فعالانه در محل استقرار تمدن‌های دوران پارینه سنگی در این سرزمین به سال ۱۹۳۰ م. مربوط می‌گردد که خیلی زود نتایج با اهمیتی را عرضه داشت.

کاوش‌های دوران پارینه سنگی در آسیای میانه :

غار تشیک‌تاش^۲ و انسان نئاندرتال^۳ :

اولین آثار مربوط به دوره «پارینه سنگی» و تمدن «موسترین»^۴ آسیای میانه در سال ۲۶۹۷ شاهنشاهی (۱۹۳۸ م.) در غاری واقع در کوهساران «بایسوم»^۵ در جنوب شرقی «ترمذ» در محلی بنام «تشیک تاش» بوسیله باستانشناسان محلی کشف و توسط «اوکلادنیف»^۶ که کار باستانشناسی را با مطالعه آثار باستانی سیبری شروع کرده بود، مورد کاوش قرار گرفت.

در غار مزبور گذشته از مقدار بسیاری ابزار سنگی و استخوان حیوانات، اسکلت یک پسر هشت تا نه ساله که در زیر پیش‌آمدگی قسمتی از صخره درچاله کم عمقی بخاک سپرده شده بود بدست آمد. روی جسد او را با شاخ بزکوهی وحشی پوشانده بودند، جمجمه این انسان نئاندرتال بطور کامل حفظ شده بود.

این دومین باری بود که در قلمرو اتحاد جماهیر شوروی آثاری مربوط به دورانی اینچنین کهن (۳۰ تا ۴۰ هزار سال پ. م.) بدست می‌آید.

2— Techik-Tach

3— Néanderthal

4— Moustérien

5— Baysum

6— A. P. Okladnikov

اهمیت این کشف از نظر کارشناسان مهم بود چنانکه متخصص بزرگ آمریکائی «آ. هردلیشکا» درباره آن گفت: «این کشف، فاصله میان انسان نئاندرتال غربی از انسان پکن را به نصف کاهش داد.»^۷

از سوی دیگر کاوشهای «تشیك تاش» امکان آنرا داد تا ویژگیهای بسیار چشمگیری مورد مطالعه قرار گیرد، از آنجمله است کشف محل ساخت اشیاء سنگی در برابر ورودی غار و اینکه جد پسر بچه مزبور با دقت بخاک سپرده شده بود؛ امری که هیجانی خاص میان دانشمندان بوجود آورد. بر اساس عقیده صاحب نظران صلاحیتدار، بخاک سپردن جسد باینگونه مؤید و دلیل آنست که انسانهای متعلق به چنین دوران کهنی، به گونه ای به دنیای پس از مرگ و آخرت اعتقاد داشته اند.

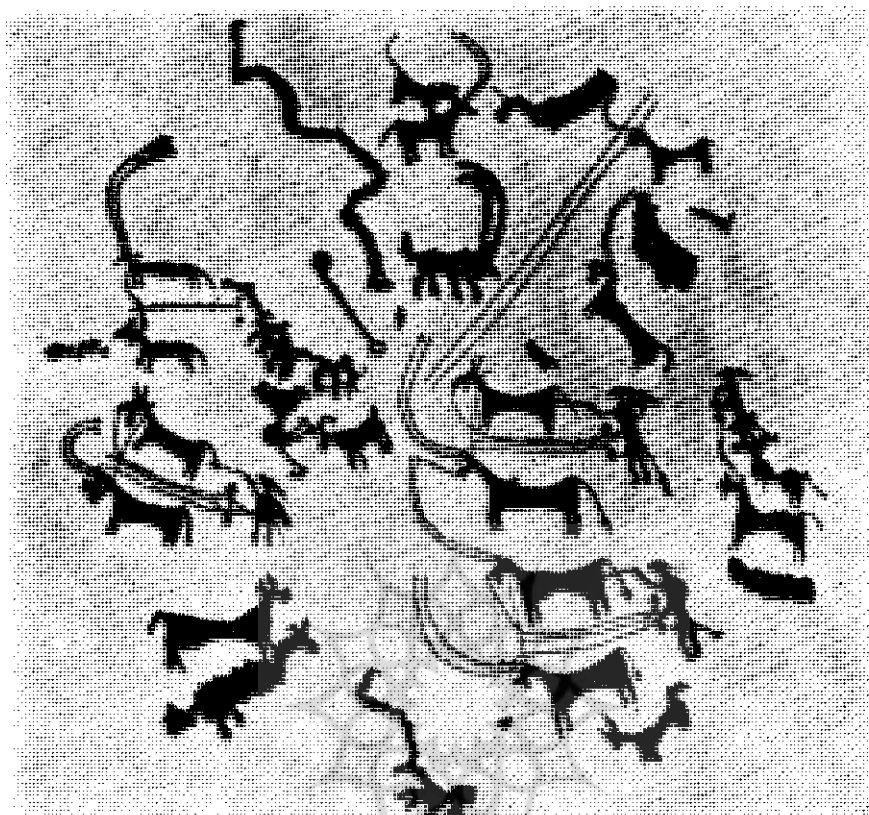
دیگر آثار دوران پارینه سنگی:

کشف جالب «تشیك تاش» سبب توجه بیشتر به پژوهش درباره دوران پارینه سنگی گردید. از آن پس محلهای پیش از تاریخ فراوانی در آسیای میانه مورد توجه قرار گرفت و باستانشناسان در تمامی جمهوریهای ماوراءالنهر به پژوهش در این باره پرداختند. محلهائی که مورد بررسی و کاوش قرار گرفت برخی از نظر زمانی مربوط به پیش از تشیک تاش بود و برخی مربوط به بعد از آن. ما در اینجا باختصار تنها به یکی دوتای از آنها که دارای اعتبار بیشتری هست اشاره میکنیم.

7— A. Hrdlicka, «Important paleolithic find in central Asia» («Une importante découverte paléolithique en asie centrale») Science, nouvelle série, 90, 1939, P. 297.

۱- نیم تنه يك پسر بچه از دوران «نئاندرتال» یافت شده در غار
«تشیك تاش» ، بازسازی شده توسط : م.م. گراسیموف .

۲- نقاشی پیش از تاریخ (دوران مفرغ) مکشوف در «سیمالاناش» در ناحیه فرغانه

۳- مجسمه‌های کوچک انسان از گل پخته، یافت شده در قره‌تپه متعلق به هزاره چهارم تا سوم پیش از میلاد.

«آمان کوتان»^۸ و «کرتو»^۹ :

حفاری غار بزرگ آهکی «آمان کوتان» واقع در ۴۵ کیلومتری جنوب سمرقند و نزدیک گردنه «تخت کرچه»^{۱۰} زیر نظر «د.ن. لو»^{۱۱} آثاری مربوط به دوران پارینه سنگی میانه^{۱۲} را پدیدار کرد. از سوی دیگر در شمال «چیم کنت»^{۱۳} در کوهستان «کرتو»، باستانشناس جوان قزاغستان، «آلیسباو»^{۱۴} موفق به کشف یک محل مسکونی مربوط به دوران پارینه سنگی جدید^{۱۵} گردید.

نقاشی‌های پیش از تاریخ:

همچنین تعدادی نقاشی پیش از تاریخ نیز بدست آمده که از آنجمله است نقاشی‌های بدست آمده در کوهستان‌های «باباتاق»^{۱۶} در صدکیلومتری شرق ترمذ. در این محل بیش از دویست نقاشی برنگت اخرائی مربوط به نقش جانوران بدست آمد. جالبترین آنها نقش شکارچیانی است که پوست جانوران را در بردارند و بزهای کوهی را دنبال میکنند.

کهن‌ترین این نقاشی‌ها مربوط است به غار «شختی»^{۱۷}

8— Aman - Kutàn

9— Karatau

10— Takhta - Karatcha

11— D. N. Lev

12— Paléolithique Mayen

13— Tchimkent

14— Kh. Alpysbaev

15— Paléolithique récent

16— Baba - Tag

17— Chakhty

واقع در پامیر که توسط «و. آ. رانف»^{۱۸} کشف گردید. این نقاشیها صحنه‌ای از شکار را در بردارد که در آن شکارچی خود را بصورت پرنده آرایش کرده است.

جالب است باین نکته اشاره شود که شکارچیان گاهی بر روی بدن حیوان نقش شده‌اند و گاه در نزدیکی آن. «رانف» این نقاشیها را با نقاشی‌های معروف دیواری در غار پارینه سنگی «نیو»^{۱۹} در «آریژ»^{۲۰} (جنوب غربی فرانسه) قابل مقایسه میدانند. این گروه از نقاشی‌ها با شکل‌های بسیار ابتدائی جادوگری در رابطه است. — از آن پس سال بسال باستان‌شناسان به کشف دیگر محل‌های استقرار دوران پارینه سنگی توفیق یافتند. این امر گواه آن بود که سرزمین آسیای میانه از دهها هزار سال پیش مسکون بوده است. درحالیکه این نظرچندی پیش بوسیله برخی از محققان رد شده بود.

پیشرفت در دوران سنگ‌میانه (مزولیتیک):^{۲۱}

هم‌اکنون باستان‌شناسان میان دوران پارینه سنگی و نوسنگی^{۲۲} بوجود دوران حدفاصل که آنرا «مزولیتیک» یا سنگ‌میانه میخوانند معتقدند. دورانی که نقش بزرگی در دگرگونی و تحول جامعه ابتدائی، بخصوص درخاور نزدیک بازی کرده است. از نظر زمانی، عمر این دوران نسبتاً کوتاه است و بیش از چند هزار سال طول نمیکشد. آغاز این دوران را بحدود ده هزار سال پ.م مربوط میدانند.

18— V. A. Ranav

19— Niaux

20— L'Ariège

21— Mésolithique

22— Néolithique

در میان پیشرفته‌های مهم دوران سنگ میانه، جا دارد به خلق کمان اشاره کنیم. انسان‌های این دوران به امر ساختن نوك پیکان سنگی بادقت و ظرافت خاص آگاهی داشتند. کمان، این اسلحه‌ایکه عمری طولانی دارد، دارای این سرنوشت بود که برای مدتی طولانی در جریان باشد، چنانکه تا پایان قرون وسطی مورد استفاده قرار داشت و از آن زمان بعد است که اسلحه‌های آتشین جای آنرا میگیرد.

دوران نوسنگی

در نخستین زمانهای دوران نوسنگی، انسان در بعضی از ناحیه‌های خاور نزدیک، دوران جمع‌آوری غذا و شکار را کنارگذارد و مرحله کشت و کار و اهلی کردن بعضی حیوانات را آغاز کرد. این دوران تحولات چشم‌گیری از نظر ساختمان اجتماعی و نوع زندگی را دربرمیگرفت. باستان‌شناسان متخصص آسیای میانه، به مطالعه این عهد توجه خاصی دارند زیرا که آنرا مرحله انتقالی بین اقتصاد ابتدائی مبتنی بر جمع‌آوری غذا و مرحله جدید یعنی تولید متکی بر محصولات کشاورزی میدانند.

دوران نوسنگی و مفرغ (برنز) در ترکمنستان جنوبی:

در بین سرزمینهای آسیای مرکزی، بیش از هر جای دیگر در ترکمنستان جنوبی شاهد وجود مناسبترین شرایط طبیعی برای بروز چنین تحولی هستیم. کاوشهای انجام شده مربوط به دوران مورد بحث در این منطقه، بحق جایگاهی ارزنده در باستان‌شناسی آسیای میانه و خاور نزدیک را بخود اختصاص داده است.

ولی مهمتر از آن آثاری است که از دوران بعد بدست آورده اند ، دورانی که يك تمدن مبتنی بر کشاورزی، با ویژگیهای کامل دوران مفرغ، به مرحله بسیار پیشرفته‌ای از تکامل میرسد.
تمدن آنو:

بررسی فرهنگ این دوران در سالهای ۲۴۶۴-۲۴۶۳ شاهنشاهی = ۱۹۰۵-۱۹۰۴ م. با حفاری در دو تپه نزدیک روستای آنو در ۱۲ کیلومتری جنوب شرقی عشق‌آباد آغاز گردید.

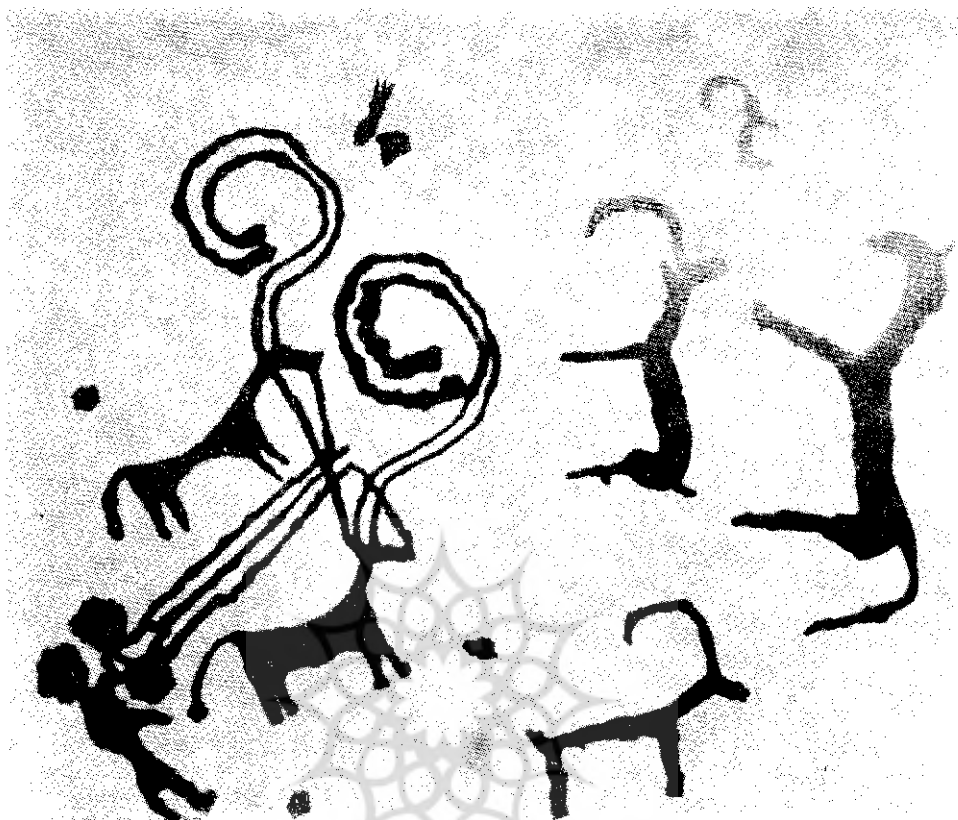
حفاری مزبور توسط يك هیأت آمریکائی زیر نظر «ر. پومپلی»^{۲۳} صورت گرفت و در آن زمان امیدهای غلو آمیزی را بوجود آورد. تا مدتی نتایج این حفاری بسیار چشم‌گیر بود و آنرا قدیمی‌ترین فرهنگ دوران کشاورزی دنیا میدانستند. همچنین ترکمنستان جنوبی نیز بعنوان قدیمترین مرکز شناخته شده کشت گندم بشمار می‌آمد.

بدین علت درباره اهمیت و ارزش تمدن آنو بیش از اندازه غلو شده بود که درباره تاریخ‌گذاری آن (هزاره نهم پ. م) اشتباه کرده بودند، این اشتباه حاصل نحوه ناقص کاوش بود. زیرا که ترانسه‌های کم عرضی که در سطح تپه زده شده بود به باستانشناسان اجازه آنرا نمیداد تا لایه‌های مختلف را با دقت کافی از هم تمیز داده و مشخص نمایند.^{۲۴} از نظر باستانشناسی آسیای مرکزی

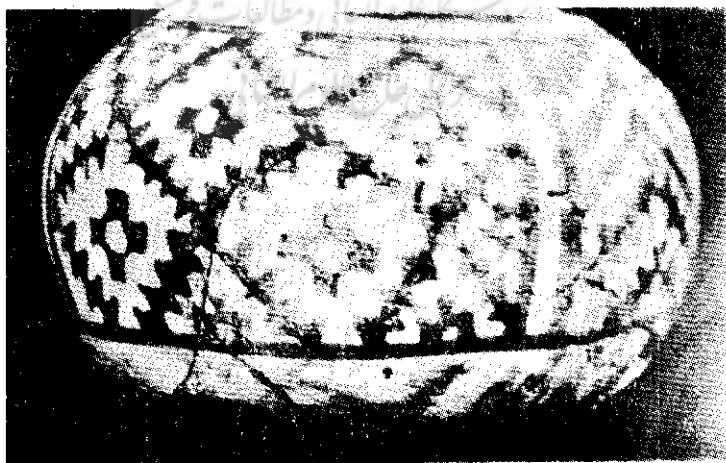
23— R. Pumpelly

۲۴- درباره ویژه گیهای آثار سفالی بدست آمده از آنو در جریان کاوشهای انجام شده توسط پمپلی در صفحه ۱۴ کتاب «باستانشناسی ایران باستان» نوشته لوئی واندنبرگ، ترجمه دکتر عیسی بهنام از انتشارات دانشگاه تهران چنین آمده است .

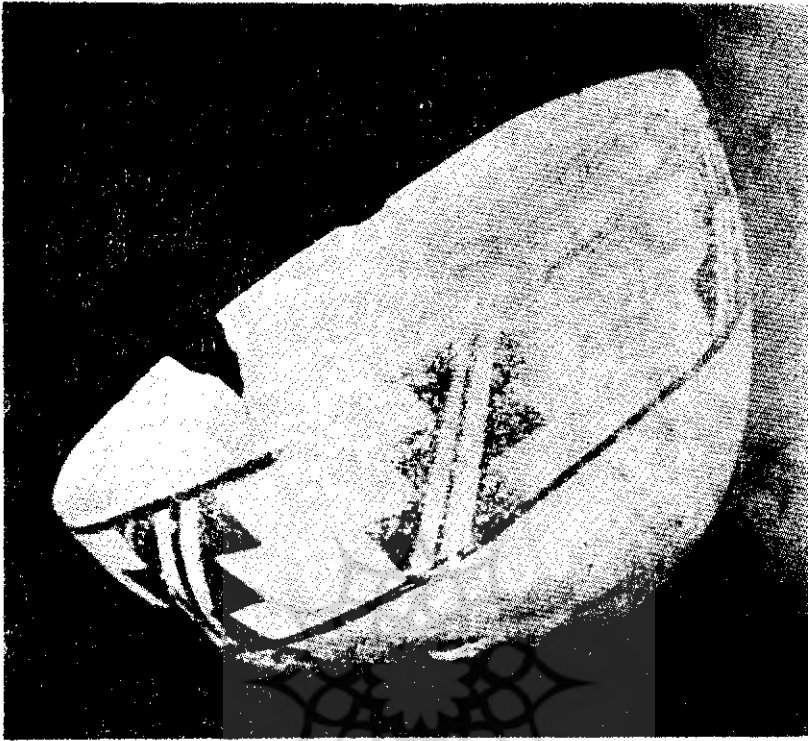
«در اوایل قرن حاضر آقای پمپلی، در محل تاریخی آنو نزدیک عشق‌آباد

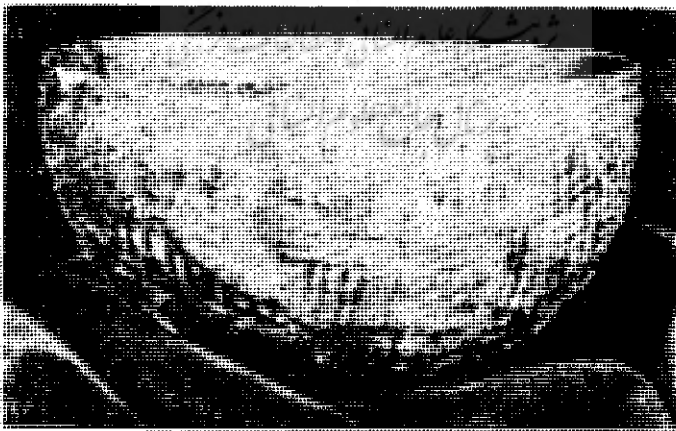
۴- نقاشی بیش از تاریخ (دوران مفرغ) بدست آمده در «سیمالاتاش» در ناحیه فرغانه

۵- کاسه سفالی یافت شده در قره تپه متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد.

۶- کاسه سفالی یافت شده در قره‌تپه متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد.

۷- کاسه سفالی با نقش رنگین یافت شده در «ژاوکیور» واقع در ترکمنستان متعلق به هزاره چهارم پیش از میلاد.

کاوش‌های «آنو» يك اهميت نسبی و نه کامل دارد.

— با پایان گرفتن کار حفاری هیأت آمریکائی در آنو، در عمل کار بررسی منظم تمدن‌های دوران سنگ میانه و نوسنگی و عهد مفرغ، از سال ۲۴۸۹ شاهنشاهی = ۱۹۳۰ م. ببعد آغاز میگردد و بعد از جنگ دوم جهانی گسترش فراوان مییابد.

اینک با توجه به آنچه که گفته شد در زیر باختصار به شرح مهمترین محل‌های کشف شده مربوط به دوران‌های مزبور میپردازیم.

غار جبل: ^{۲۵}

در ۱۹۳۸ در غاری واقع در تپه‌های «جبل» نزدیک «کراسنوو-دسک» ^{۲۶} در غربی‌ترین حد ترکمنستان، آثار مربوط به دوران سنگ میانه تا نوسنگی در طبقه‌های پی‌درپی بدست آمد. براساس آزمایش کربن ۱۴، جدیدترین دوران این محل بین هزاره پنجم تا ششم پ. م معین گردید. بنابراین دوران استقرار مربوط به سنگ میانه به کمی قبل از آن مربوط میگردد. باینترتیب ابزار و مواد یافت شده در کاوش «جبل» برای مقایسه با اشیاء یافت شده در

کاوشهایی بعمل آورد. سفال‌های منقوشی که از قدیمترین طبقه این تپه بدست آمد (طبقه IA-B) شبیه به سفالهای مکشوف در آخرین طبقه دوم سیلک بود، ولی سفالهای خاکستری تیره رنگ طبقات ۳ و ۲ شباهت به سفالهای طبقه ۳ و ۲ در تپه حصار داشت. سفالهای منقوش ساده یا هفت‌رنگ در آن ناحیه شبیه به سفالهای مکشوف در بلوچستان «کوتیه‌وزناغوندای» و سفالهای سیستان بود. آثار نفوذ هنر آنو در چند تپه دیگر ترکستان روس (مانند نمازگاه تپه و آق‌تپه) و در ایران، در محمدآباد دیده میشود. و از خصوصیات این سفالها نقوش دندان‌دار آن است...»

25— La grotte desd Jebel

26— Krasnovodsk

دیگر محل‌های پیش از تاریخی مربوط باین دوران يك پایه تاریخ- گذاری را بوجد آورد. نظیر این اشیاء در سالهای اخیر در ترکمنستان جنوبی نیز کشف گردید. کاوشهای غار جبل همچنین وجود رابطه میان تمدنهای دوران سنگ میانه و آغاز نوسنگی را در ترکمنستان با آثار شبیه آن در جنوب دریای مازندران در ایران و حتی تا ناحیه فلسطین مشخص ساخت.

آثار جیتون : ^{۲۷}

امروز نام محل پیش از تاریخی جیتون با تمدن جامعه نخستین کشاورزان آسیای میانه وابسته است. در این محل با يك تاسیسات کشاورزی کامل روبرو هستیم. افتخار کشف این محل مربوط است به «آ. آ. ماروشچنگو»^{۲۸} باستانشناسی که کشف بسیاری از محل‌های پیش از تاریخ ترکمنستان جنوبی توسط او صورت پذیرفته است. منطقه «جیتون» در ۳۰ کیلومتری شمال غربی عشق‌آباد بر روی تپه کوتاهی که در حال حاضر در میان تپه‌های شنی صحرای قزل‌قوم واقع گشته است، قرار دارد. کاوش این محل پیش از تاریخی که محوطه‌ای برابر چهار هزار مترمربع را دربر میگیرد بوسیله «ب. آ. کوفتن»^{۲۹} آغاز و بوسیله «و. م. ماسون»^{۳۰} که یکی از کوشاترین پژوهشگران باستانشناسی آسیای میانه است بانجام رسید. در کاوش این محل ۳۵ واحد مسکونی جدا از یکدیگر پدیدار شد که بوسیله قطعه‌های دایره‌ای شکل گل

27— Djeytun

28— A. A. Maruchtchenko

29— B. A. Kuftin

30— V. M. Masson

رس خشك شده در زیر تابش خورشید ساخته شده بود. این بلوکهای گل رس دایره شکل را پیشگام خشت‌های خام مینامند، که بعنوان اساسی‌ترین ماده ساختمانی برای قرنهای بسیار در آسیای میانه مورد استفاده قرار گرفت.

خانه‌های یافت شده در «جیتون» کوچک بوده هر کدام آنها از يك اطاق تنها با مساحتی برابر ۲۰ مترمربع تشکیل شده است.

در «جیتون» همچنان ابزار سنگی دوران نوسنگی به کار می‌رفته است. در میان ابزار سنگی متعدد که در این محل بدست آمده، جالبترین آنها تیغه‌های جدا شده از سنگ چخماق است که يك سوی آنها را تیز کرده و داخل داسهای استخوانی کار گذاشته بودند. مورد استفاده اینگونه تیغه‌ها با کشف خود داسها و نمونه‌های بسیاری از دانه‌های گندم و یا جو که در خاک رس آثار سفالی بدست آمده روشن گشته است. در این محل همچنین سنگ‌های خردکننده برای آسیاکردن دانه‌ها و تبدیل آنها به خرده یا آرد کشف شده است. سفالهایی که بدست آورده‌اند کار دست است و نشانی از چرخ سفالگری نیافته‌اند. با اینحال سفالهای دست ساخت این محل نوعی تزئین ابتدائی بصورت خط‌های موازی برنگ‌اخرائی را می‌نمایند. استخوانهای جانوران که در جریان کاوش بدست آمده دارای اهمیت خاصی است زیرا محقق مینماید که اهلی ساختن برخی جانوران چون گوسفند در این زمان آغاز شده است. با اینحال عامل شکار مانند گذشته نقشی مؤثر در زندگی مردم این محل داشته است.

«جیتون» در وضع حاضر بعنوان قدیمی‌ترین نمونه تمدن دوران کشاورزی در آسیای میانه شناخته میشود. این تمدن را از نظر

سطح فرهنگ آن میتوان با محل پیش از تاریخی معروف جارمو^{۳۱} واقع در شمال غربی ایران^{۳۲} و یا با «عبید» در میان رودان (بین-النهرین) جنوبی قابل مقایسه دانست.

«نمازگاه تپه»، «ژاوکسیور»^{۳۳} و قره تپه:

این سه محل، مراحل پی در پی پیشرفت و تکامل فرهنگهای دوران کشاورزی را نمودار میسازد و به دوران کالکولیتیک، عهد میان نوسنگی و مفرغ و دوران مفرغ مربوط میگردد. سه محل نامبرده را بهیچوجه نمیتوان تنها محل‌های شناخته شده مربوط باین دوران نهادانست، بلکه آنجامل‌هایی است که بیش از دیگر مکانها مورد کاوش قرار گرفته است.

باستانشناسان فراوانی چه از نسل قدیم و چه جدید در امر کشف و کاوش این محل‌ها شرکت جسته‌اند.

نمازگاه تپه:

«نمازگاه تپه» تپه بزرگی است با مساحتی بیش از ۷۰ هکتار واقع در نزدیکی ایستگاه آبیاری «کاخک»^{۳۴} در جنوب شرقی عشق‌آباد. کاوش این محل از حدود سال ۲۴۷۹ شاهنشاهی (۱۹۲۰ م.) ببعد توسط يك مهندس آبیاری بنام «د. د. پوکینیچ»^{۳۵} انجام گرفت و اهمیت آن بخوبی باز شناخته شد.

31— Jarmo

۳۲- محل دقیق کشف این تمدن

33— Géoksyur

34— Kaakhka

35— D. D. Bukinitch

«پوکینیچ» پژوهش خود را بیشتر به روش‌های گوناگون آبیاری مورد استفاده کشاورزان ابتدائی ترکمنستان جنوبی اختصاص داد و در این زمینه حتی توفیق آنرا یافت که طرحی کلی از چگونگی اصلاح روش‌های آبیاری در طی زمان ترسیم نماید. براساس این بررسی‌ها کهن‌ترین روش کشت بوسیله آبیاری عبارت بود از شیوه آبیاری «مدی» یا رسوبی، که در آن بذر افشانی در مصب سیل‌های سیلابی کوهستانی انجام میگرفت.

در فصل رشد و نمو گیاهان، سیل‌های مزبور بصورت محوطه‌های وسیع‌گل ولای با آب فراوان، درمی‌آمد و در این زمین‌های گلی بود که دانه میافشاندند. در مرحله بعد با ایجاد سدهای ابتدائی جریان آب را منظم ساختند و سرانجام توفیق آن یافتند تا بمرحله کندن کانال‌های آبیاری برسند.

— در سالهای ۲۵۰۸-۲۵۰۹ شاهنشاهی (۵۰-۱۹۴۹ م.) «ب. آ. لیتوینسکی»^{۳۶} به حفاری طبقه‌های بالائی نمازگاه تپه پرداخت و موفق شد تعداد قابل ملاحظه‌ای از مواد و اشیاء مختلف بویژه سفالهای نقش‌دار و همچنین باقیمانده یک بنای بزرگ را بیابد و به معرض دیدار و بررسی بگذارد.

— در ۲۵۱۱ شاهنشاهی (۱۹۵۲ م) نمازگاه تپه و همچنین تعداد دیگری از محل‌های باستانی، مورد مطالعه «ب. آ. کوفتن» متخصص معروف دوران مفرغ قفقاز جنوبی قرار گرفت.

براساس این بررسی‌ها «کوفتن» یک شیوه طبقه‌بندی مربوط به مراحل پی‌درپی تحول فرهنگ‌های دوران میان‌نوسنگی و مفرغ^{۳۷} را پیشنهاد نمود. طبقه‌بندی مزبور که از نمازگاه یک تا نمازگاه

36— B. A. Litvinsky

37— Énéolithique

شش را در برمیگیرد، امروزه توسط باستانشناسان مورد قبول است و بعنوان ماخذ و مرجع برای مشخص ساختن تاریخ آثار مربوط باین دوران بکار گرفته میشود.

— کاوشهای انجام شده بر روی دو محل پیش از تاریخی «قره تپه» و «ژاوکسیور» به نتایج مهم قابل ملاحظه ای منتهی شد. نتایج مزبور وضع مبهم اوج پیشرفت تمدن کشاورزی پیش از تاریخ را در ترکمنستان جنوبی روشن ساخت.

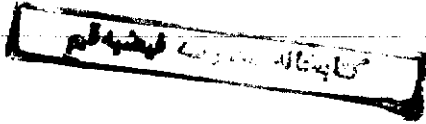
حفاریهای قره تپه، واقع در نزدیکی ایستگاه آبیاری «آرتیک» در نزدیکی عشق آباد در ۲۵۱۱ شاهنشاهی (۱۹۵۲ م.) بوسیله «کوفتن» آغاز گردید و بعد از مرگ دلخراش او در ۲۵۱۲ ش (۱۹۵۳ م.) «ماسون»، «ی. ن. خلوپین»^{۳۸} و «و. ی. ساریانیدی»^{۳۹} کار کاوش را چند سال دیگر ادامه دادند. کاوشهای انجام شده نشان داد که «قره تپه» از هزاره چهارم پ. م تا میانه هزاره سوم پ. م یعنی از دوران میان نوسنگی و مفرغ تا اوج شکوفائی دوران مفرغ در محوطه ای بمساحت نزدیک ۱۵ هکتار بعنوان یک زیستگاه وسیع و شکوفا، مسکون و مورد استفاده واقع بوده است.

— همین هیات به کاوش محل پیش از تاریخی مشابه «ژاوکسیور» در ۲۰ کیلومتری شهر تجن در فاصله صد کیلومتری قره تپه پرداخت. آثار و اشیاء غنی و فراوانی که در این دو محل بدست آمد امکان آنرا داد تا طرح دقیق و کاملی از چگونگی تحول فرهنگهای مستقر در آنها در طی دوران هزاره چهارم پ. م ترسیم گردد.

بر اساس این طرح تمدن ترکمنستان جنوبی جزء تمدنهای شرق باستان که بنام تمدن سفال نقش دار معروف است منظور میگردد

38— I. N. Khlopın

39— V. I. Sarianidi

ملاحظات کلی:

ما نمیخواهیم در اینجا وارد جزئیات تمامی نتایج بدست آمده از کاوش‌های انجام شده در این محل‌ها بشویم، بلکه باین اکتفا میکنیم که از آنها بطور خلاصه یاد کنیم.

در طول این زمان (هزاره چهارم و سوم پ. م) کشاورزی و دامپروری پایه‌های اساسی اقتصاد جامعه را تشکیل میداده است. در این دوران کشاورزی بريك شیوه آبیاری منظم و ماهرانه و کندن شبکه وسیعی از نهرها متکی بوده است.

دامپروری نیز رونق داشته و حیوانات بزرگ و کوچک در کنار هم نگهداری میشدند.

در این دوران فلز نیز مورد استفاده همگانی مییابد و از آن ابزار کار و زندگی، اسلحه و زینت‌های مختلف میسازند.

در جریان آخرین مرحله دوران مفرغ صنعت فلزکاری پیشرفت‌های فراوانی یافت. گروه‌های انسانی بیش از پیش فزونی یافتند. اساسی‌ترین مصالح ساختمانی از خشت خام بود که با مهارت می‌ساختند. جنس خشت‌ها مخلوطی از خاک رس و گاه بود خانه‌ها را با نقشه‌های مطالعه شده که شامل اطاق‌های بسیار برای کاربردهای مختلف بود میساختند.

مجتمع واحدهای مسکونی از يك طرح کم و بیش منظمی فراهم می‌آمد، چنانکه: ردیف خانه‌های مجاور بوسیله کوچه‌ها جدا می‌شد، حصار پیرامون خانه بصورت چینه ترتیب می‌یافت و در حقیقت نخستین نمونه از دیوارهای دفاعی را می‌نمود.

در میان اشیاء مربوط. باین دوران با سفال‌های نقش‌دار زیبایی برخوردار میکنیم. ما به ظهور اینگونه سفال‌ها پیش از این در بحث

مربوط با آثار «جیتون» اشاره کردیم. در مراحل بعدی در نقش و رنگ سفالها قابلیت بیشتری مشاهده میگردد. بهترین نمونه‌های این دسته سفالها شاهکار هنری واقعی بشمار میرود. کارشناسان در بین این گونه سفالها وجود سبک‌های مختلف پی در پی را باز شناخته‌اند که از آنجمله است:

سفال يك رنگ :

که معرف مجموعه‌ای گوناگون از تزئینات هندسی است. ولی در این دسته نقش حیوانات وحشی نیز دیده میشود.

سفال چند رنگ :

با نقش‌های هندسی جالب چه از نظر رنگ و چه دقت در امر طراحی نقش‌ها.

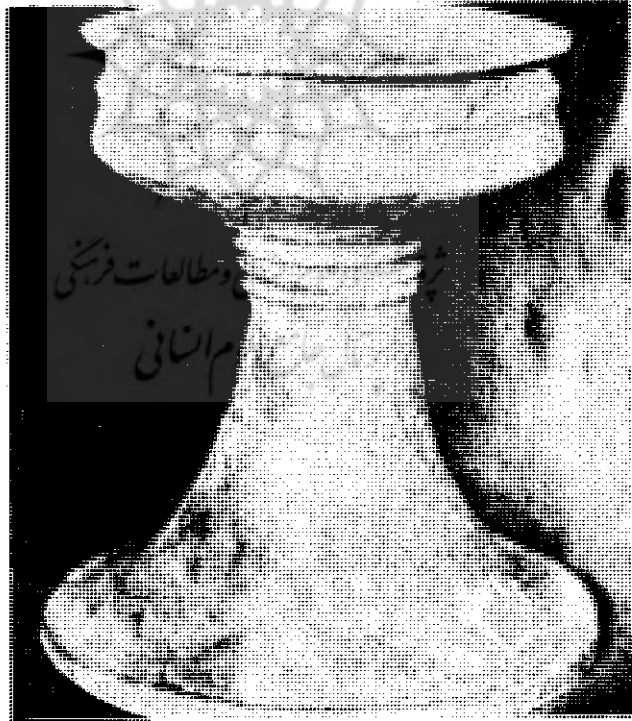
جا دارد یادآور شویم که تزئینات مزبور بصورت آزاد و بدون داشتن نمونه و الگو انجام می‌گرفته است.

در همین زمان نیز در صنعت سفالگری شاهد يك پیشرفت روشن و مشخص هستیم. از آنجمله سفالگران به امر ساختن کوره‌هایی که حرارت در آنها به ۱۲۰۰ درجه میرسد آگاهی داشتند. آثار هنری این دوران بصورت مجسمه‌های انسانی و مجسمه‌های کوچک حیوانات از سفال بدست آمده است، این آثار با وجود مشخصات و ویژگیهای ابتدائی‌شان از نظر پدیده هنری ارزش بسیار دارد.

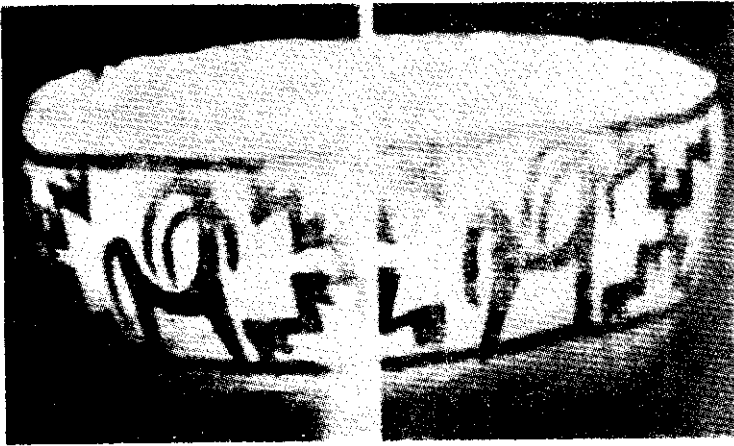
تمامی آثار و اشیائی که در جریان حفاری‌ها بدست آمده، گواه بر اینست که این جوامع به امر گردآوری هرچه بیشتر محصولات علاقه داشته‌اند. یعنی همان چیزی که باعث تحول و گسترش بازرگانی میشد و در نتیجه موجبات وسعت یافتن مبادلات فرهنگی را در میان

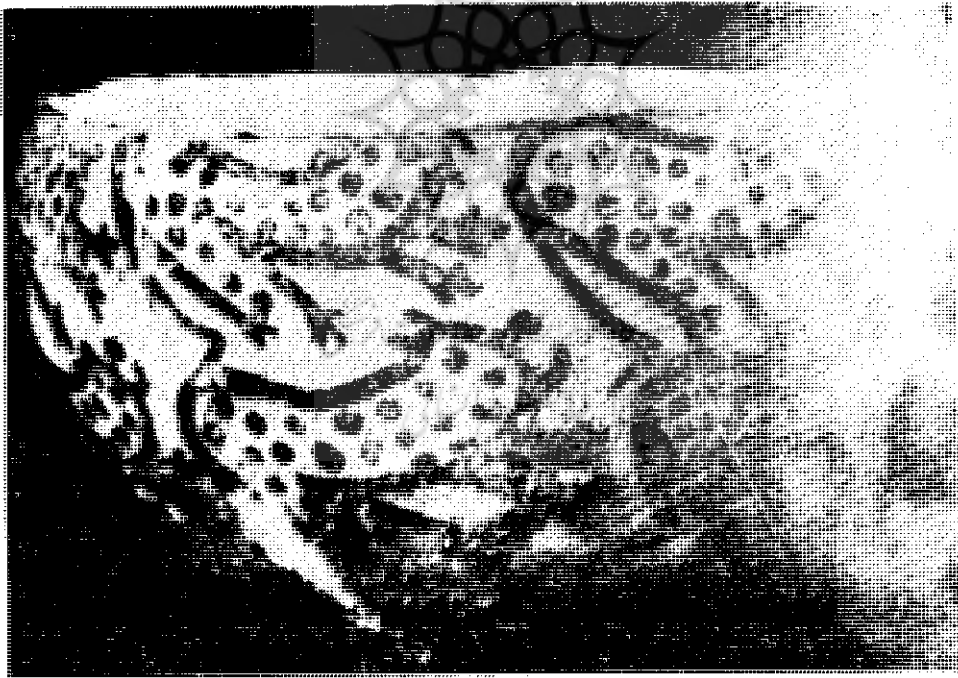
۸- کاسه سفالی یافت شده درقره‌تپه متعلق به هزاره چهارم تا هزاره سوم پیش از میلاد. طرحهای هندسی روی کاسه برنک لاجوردی بر روی زمینه نخودی انجام گرفته است.

۹- گلدان سفالی یافت شده در «تخیربیک تپه» متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد.

۱۰- کاسه سفالی با نقش بزکوهی یافت شده درقره تپه متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد.

۱۱- کاسه سفالی با نقش پلنگ، یافت شده درقره تپه متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد.

نواحی مختلف خاور نزدیک که اغلب از یکدیگر بسیار فاصله داشت فراهم می‌نمود.

نشانه‌های بسیاری به وجود رشد جمعیت در این دوران گواهی می‌دهد و نتیجه همین امر موجبات شروع نخستین مهاجرت‌ها را پدیدار می‌کند.

— بالاترین طبقه آثار بدست آمده در این محلها به فرهنگ دوران مفرغ مربوط می‌شود. این امر بخصوص در مرحله تحول که باسطح‌های بالائی نمازگاه تپه (نمازگاه IV و V) که از نظر باستان‌شناسی زمان آنرا بین ۲۶۰۰ و ۱۷۰۰ پ. م. دانسته‌اند محسوس‌تر است.

این مرحله با دوران جدیدی از پیشرفت در زمینه کشاورزی و دامپروری مطابقت دارد. در این زمان شیوه‌های آبیاری مصنوعی به گونه‌ای چشم‌گیر بهبود می‌یابد. بنظر می‌رسد که گاوآهن و ارابه‌هایی با دو یا چهار چرخ در این دوران پدید آمده باشد.

پیدایش چرخ سفالگری و بهبود نحوه پخت سفال به یاری کوره‌های دو سطحی را باین دوران مربوط میدانند. سفالگری در این عهد به گونه‌ای پیشه‌مشخص در صنایع در می‌آید و در نتیجه بسوی تولید وسیع و نوعی ساده‌گرایی و یکنواختی در زمینه نوع محصول پیش می‌رود. سفال نقش‌دار و زیبا بتدریج جای خود را به گونه دیگری از محصولات، سنگی یا فلزی می‌دهد.

— مطالعه نقشه مجتمع‌های مسکونی نشان می‌دهد که اعضاء و افراد هر پیشه در محله‌های مختلف گرد هم زندگی می‌کرده‌اند. نظیر همین جریان تخصصی شدن حرفه که در سفالگری شاهد آن هستیم در صنعت فلزکاری، بافندگی و دیگر محصولات نیز بظهور می‌رسد.

— در میان اشیاء بدست آمده در محل‌های پیش از تاریخی

همزمان با نمازگاه تپه‌های IV و V بخصوص مهرهای سفالی یا سنگی، جالب بنظر میرسد. وجود این مهرها تحول مالکیت خصوصی و توزیع نامتعادل ثروت را در جامعه میرساند. پدیده‌ای که عامل دیگری نیز وجود آنرا مورد تأیید قرار میدهد. این عامل عبارتست از کشف برخی از گورها که مجموعه بسیاری از اشیاء و هدایا را در بردارد، در حالیکه چنین امری در دوره‌های پیش از آن ناشناخته است. این تحول در ساختمان اجتماعی جامعه انعکاس قابل ملاحظه‌ای داشت، از جمله آنکه به سهولت میتوان پیدایش نوعی تفاوت‌های اجتماعی را در جامعه زمان تشخیص داد.

با وجود این بجا خواهد بود یادآور شویم جریان‌هایی که از آن یاد کردیم، با توجه به برخی پژوهشهای انجام شده توسط «گردون چایلد»^{۴۰} و «و. م. ماسون»، بهیچوجه با چنین آهنگی در تمامی خاور- نزدیک رشد و توسعه نیافته است.

در برخی از نواحی یک تحول بسیار سریع پدیدار شد، تحولی که موجبات شکل‌گیری یک فرهنگ جدید شهری را فراهم ساخت.

وجه مشخص عمده آنچه که «چایلد» از آن بانام (انقلاب شهری)^{۴۱} در «میان رودان» (بین‌النهرین) جنوبی، هند و مصر یاد میکند عبارتست از ظهور و بنیان‌گرفتن شهرها. با ظهور و تعالی شهرها، وجود پدیده نابرابری تحول و رشد زمینه‌های فرهنگی گرفته تا زمینه‌های اقتصادی - اجتماعی مشخص‌تر میگردد.

در فرهنگ‌های شهرنشینی، هنر نوشتن به وجود می‌آید، از منابع نوشته درباره کهن‌ترین شکل‌های سازمان دولتی و حکومتی

40— Gordon child

41— Révolution Urbaine

اطلاعاتی به دست می‌آید. بطور تحقیق تمدن شهر نشینی ترکمنستان جنوبی، در آستانه این مرحله پا میگیرد ولی دوران شکوفائی تمدن شهر نشینی و تحول و رشد يك سازمان دولتی در آن به زمانی بسیار جدیدتر مربوط میگردد.

تمدن‌های دیگر دوران نوسنگی و عصر مفرغ

در طی سی سال گذشته، نواحی دیگری از آسیای مرکزی نیز به گونه‌ای فعال توسط هیأت‌های مختلف مورد بررسی‌های باستان‌شناسی قرار گرفته است. نتایج بدست آمده از این بررسی‌ها حکایت از آن می‌کند که فرهنگ‌های دوران نوسنگی و عصر مفرغ در این محل‌ها با شرایطی بسیار متفاوت از آنچه که در ترکمنستان جنوبی ارزیابی گردیده تحول و رشد یافته است و در نتیجه ویژگی‌های عمومی این فرهنگ‌ها، از نظر بنیادی متفاوت بوده است.

فرهنگ‌های ناحیه خوارزم :

فرهنگ دوران نوسنگی خوارزم بنام فرهنگ «کل تمینار»^{۴۲} شناخته میشود. این نام را «س. پ. تولستو»^{۴۳} بمناسبت نام نزدیکترین روستا به نخستین محل سکونت پیش از تاریخی دوران نوسنگی که در خوارزم مورد کاوش قرار گرفته بآن داده است. با وجود این، محوطه پیش از تاریخی مزبور «جانباز قلعه - ۴» نامیده میشود. آثار باقیمانده حیوانی (استخوان‌دندان و...) در این محل معرف آنست که ساکنان این ناحیه به امر شکار اشتغال داشته‌اند. آنان در کلبه‌های وسیعی که پوشش آنها از خس و خاشاک بود زندگی

42— Kel' teminàr

43— S. P. Tolstov

میکردند و مساحت آن نزدیک به ۳۰۰ مترمربع بوده است. به اعتباری این محل‌های مسکونی هر کدام یک گروه خانوادگی صد نفری را در بر می‌گرفته است.

اشیاء بسیار متنوع در این محل بدست آمده مهمترین آنها عبارت بود از: ابزارهای سنگی (سیلکس) ابزارهای استخوانی و همچنین قطعه فلزهای سفالی با کف مدور و نقش مهردار (استامپه) و کنده‌کاری شده.

دوران مفرغ:

فرهنگی که ویژگیهای دوران مفرغ این ناحیه را مشخص می‌سازد بنام «تزبگیاپ»^{۴۴} معروف و در محل‌های مختلفی یافت شده است. محل پیش از تاریخی دوران مفرغ خوارزم که دارای ارزش بسیار است بنام «کوکچا-۳»^{۴۵} خوانده میشود. در اینجا گوری کاوش گردید که از نظر مردم‌شناسی و جنبه فرهنگی امر دارای ارزش بسیار است.

در این‌گور مرده‌ها را به حالت چمباتمه در داخل خمره‌های بزرگی که در زمین چال شده است دفن کرده‌اند. گاه داخل خمره‌ها دو جسد زن و مرد را روپروی هم بخاک سپرده‌اند. اشیاء مختلف نیز در کنار جسد قرار داده‌اند. در میان آنها آثار سفالی بخصوص ظرفهای دیگ مانند بانقش «سیمول» دیده میشود، بطور معمول تزئینات این ظرفها بصورت کنده‌کاری انجام شده و حاوی طرحهایی چون خط‌های راست یا منکسر و تصاویر هندسی ساده مانند مثلث است. اشیاء مفرغی شامل درفش‌ها، گردن‌بندها، دستبندها و دیگر تزئینات است.

44— Tazabagyàb

45— Kokcha III

— ساکنان این محل در کلبه‌های نیمه زیرزمینی که سقف آنها با تیرهای چوبی ترتیب یافته بود زندگی می‌کرده‌اند. زندگی اصلی این مردم بر اساس کشاورزی متکی بر آبیاری مصنوعی و گله‌داری (حیوانات بزرگ، اسب و حیوانات کوچک اهلی) استوار بوده است.

فرهنگ حصار :

این نام به فرهنگ و تمدنی از دوره نوسنگی که در تمامی ناحیه کوهستانی تاجیکستان جنوبی پراکنده بود، داده شده است. بیشتر محل‌های پیش از تاریخی این منطقه بوسیله «رانو» باز شناخته شده است. تمامی مواد موجود در این محل را سنگ (بطور معمول يك توده سنگ خاکستری و کمی سیلکس) تشکیل می‌دهد. تعیین محل خانه‌های ساکنان منطقه کاردشواری است. در برخی محوطه‌های پیش از تاریخی منطقه، به کف‌های اندود شده از مخلوط گچ و خاکستر برخوردارند، در این اندود کف خمره‌های بزرگی که در داخل زمین کار گذارده‌اند دیده می‌شود. معیشت اصلی ساکنان این تمدن از راه شکار تأمین می‌گردید، ولی نشانه‌هایی از فعالیت ابتدائی در زمینه کشاورزی نیز دیده شده است.

تمدن‌های دیگر همانند با تمدن حصار نیز در شمال شرقی آسیای مرکزی تا ناحیه «سمیرچیه»^{۴۶} یافت شده است.

تمدن قره قوم :^{۴۷}

تعداد زیادی از محله‌های باستانی تمدن دوران مفرغ در ساحل چپ سیردریا در مرز غربی فرغانه بدست آمده است. تمدن مزبور

46— Semiretchyé

47— Kayrak Kum

در طی سالهای ۲۵۱۵ - ۲۵۱۴ ش (۵۶ - ۱۹۵۵ م.) بوسیله «لیتوینسکی»، «اوکلدنیکو» و «رانو» مورد بررسی قرار گرفت، در محلهای کاوش شده از خانه‌ها جز آثار ناچیز ولی قابل تشخیص، چیز زیادی بدست نیامد اما در عوض اشیاء جالب بسیار زیادی در حفاری‌ها یافت گردید.

در برخی موارد، محوطه‌های مسکونی، منطقه وسیعی پیش از ده هکتار را دربرمیگرفته است. ولی بیشتر آنها دارای مساحتی میان یک تا سه هکتار بود.

اندازه خانه‌ها را میتوان براساس موقع اجاق‌ها محاسبه کرد. براین اساس ابعاد خانه‌های مزبور را ۱۵×۲۰ متر برآورد کرده‌اند. ساکنان این محل‌ها از راه کشاورزی و گله‌داری روزگار میگذرانند ولی شکار و صید نیز در اقتصاد و معیشت آنها نقش خاصی داشت. - حیوانات اهلی مرکب از چارپایان بزرگ و گوسفند و اسب بود. در جریان کاوش تعداد زیادی سنگ‌خرد کننده نیز بدست آمد، چیزی که نشان میدهد ساکنان آن محل به کار کشت دانه میپرداخته‌اند.

قالبهای جالب ذوب فلز و ابزار مفرغی که بدست آمده است بخوبی نشان میدهد صنعت مفرغ‌کاران محلی که از معادن مس همجوار بهره می‌جسته‌اند در سطح بالا قرار داشت. مسلم است که بخش قابل ملاحظه‌ای از مردم محل در معادن کار میکرده‌اند. اشیاء ساخته شده ضمن مبادله در داد و ستد مورد بهره برداری قرار می‌گرفت.

در این محل‌های پیش از تاریخی مقداری سفال بی‌نهایت جانب نیز بدست آمده است. این سفالها را اغلب بوسیله یک کیسه پارچه‌ای که آنها را از ماسه پر می‌کردند طرح‌ریزی مینمودند و در نتیجه نقش

پارچه بر روی سطح خارجی ظرفها بجای مانده است. سفالها به گونه‌های مختلف تزیین شده بود که از آنجمله است نقش دندانۀ—اره‌ای یا طرحهای خطی کنده‌کاری شده. گورهای منطقه قره‌قوم نشان میدهد مردگان را درون گودالهایی که باقطعه‌های سنگ ساخته شده بود، بخاک میسپرده‌اند.

فرهنگ چوست :^{۴۸}

در طی سی سال گذشته دره فرغانه از طرف باستانشناسان به گونه‌ای وسیع مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است. چنانکه در حال حاضر این ناحیه یکی از بهترین منطقه‌های شناخته شده آسیای مرکزی، بویژه در دوران پیش از تاریخ بشمار میرود.

در طی دهه ۲۴۸۰ ش (۱۹۳۰ م.) به همت «ب. آ. لاتینن»^{۴۹} تحقیق و بررسی فرهنگ‌های دوران مفرغ دره فرغانه جنب و جوش مؤثری پیدا کرد. امروزه باستانشناسان بسیاری هستند که در این منطقه به کار بررسی و کاوش مشغول هستند.

یکی از جالبترین محل‌های پیش از تاریخی دوران مفرغ در این ناحیه منطقه مسکونی بزرگی است که به مناسبت نام روستای مجاور آن «چوست» نامیده شده است. این محل توسط «ورونت»^{۵۰} کشف و بوسیله «ی. و. اسپریشوسکی»^{۵۱} کاوش شده است.

«دال ورزین»^{۵۲}

محل پیش از تاریخی دیگری مربوط به همین فرهنگ بوسیله

48— Tchust

49— B. A. Latinin

50— E. Voronets

51— I. V. Sprichevsky

52— Dal' Verzin

دانشمند باستان‌شناس بنام «ی. آ. زادنوپرووسکی»^{۴۳} مورد مطالعه قرار گرفت. مساحت منطقه پیش از تاریخی تمدن «چوست» هشت هکتار و ناحیه «دالورزین» حدود بیست هکتار است. منطقه استقرار دالورزین دارای یک حصار دفاعی نیرومند بوده که بخشی از آن با خشت ساخته شده است. خانه‌های این تمدن در زمین کنده شده بود ولی نقشه آنها را نتوانسته‌اند بطور کامل بازسازی کنند. با توجه به تخمه و دانه گیاهان کشت شده و ابزار گوناگون بدست آمده (بویژه داسها) باید گفت که، شغل اصلی ساکنان این محل کشاورزی بوده است. گله‌داری نیز نقش قابل توجهی در اقتصاد این جامعه داشته است. در کاوش‌های انجام شده استخوان چهارپایان بزرگ چون: گوسفند و بز و اسب و خر و خوک و سگ بدست آمده است.

ابزار کار و وسایل زندگی از جنس مفرغ یا سنگ (مانند داسها) یا از استخوان بدست آمده است. همچنین در این جا اشیاء متعددی بدست آمده که نشانه وجود صنعت بافندگی در این زمان است. سفالهای یافت شده در «چوست» بعلت وجود گوناگونی بسیار از نظر شکل از اهمیت بخصوصی برخوردار است.

در بین سفالها، گذشته از ظرفهای عادی، تعدادی قطعه سفال نفیس با بدنه بسیار ظریف نیز بدست آورده‌اند. این دسته سفالها را از نوعی خمیر قرمز رنگ ساخته‌اند و پس از آن بوسیله لعاب و نقش‌های سیاه پوشش و تزیین شده است. طرحهای روی این سفالها بطور معمول بشکل مثلث‌هائی است که با طرح شبیه علامت جمع (+) هاشور زده شده است ولی بعضی اوقات طرحهای حلزونی شکل و پیچک مانند نیز در میان آنها دیده می‌شود.

تمدن زمان بابا :

در سال‌های اخیر يك تمدن دیگر مربوط به دوران مفرغ بوسیله «ی. ژ. گولیامو»^{۵۴} در دره پائین زرافشان که با بخش غربی صحرای «قزل‌قوم» قابل مقایسه است، کشف گردید. این محل با توجه به نام منطقه‌ای که این تمدن در آن پدیدار گردیده است «زمان بابا» نامیده شد.

با توجه به آثار مربوط به خانه‌های مسکونی (کلبه‌های نیمه زیرزمینی)، گورها و اشیاء مختلف بدست آمده در این محل میتوان گفت که ساکنان آن بکار کشاورزی و گله‌داری اشتغال داشته‌اند. آثار سفالی این تمدن نیز دارای اهمیت بسیار است. آثار سفالی زمان بابا به شیوه کنده‌کاری و یا مهرزده و در برخی موارد نقش‌دار زینت شده است.

نتیجه :

این بررسی اجمالی مربوط به محوطه‌های پیش از تاریخی دوران نوستگی و دوران مفرغ آسیای مرکزی، دورانی که در آن تمدن یکجانشینی کشاورزی و گله‌داری تحول مییابد به آن پایه نیست که چگونگی تمامی محوطه‌های پیش از تاریخی را که تا امروز شناخته شده است مشخص و روشن سازد.

باستانشناسانی که در آسیای مرکزی به کاوش پرداخته‌اند، از چاپ نتایج حفاری‌هایشان راضی نیستند. آنها از این نوشته‌ها برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری بهره جسته‌اند. موضوعات اساسی که باستانشناسان بآن پرداخته‌اند عبارتست از تعیین تاریخ برخی از محوطه‌های باستانی و مشخص ساختن چگونگی ارتباط

میان فرهنگ‌های مختلف در داخل آسیای مرکزی و یا با فرهنگ‌های مشابه خارج از منطقه مزبور. برخی از موضوعها و مسائل به سادگی روشن نشده و پرسشهای مربوط به آنها بدون پاسخ مانده است، بسیاری از تاریخ‌گذاری‌ها که تصور میرفت در جریان نخستین مراحل تحقیق مشخص ساختن آنها میسر است در ادامه کاوش مورد تجدید نظر قرار گرفت. شیوه تاریخ‌گذاری بیاری کربن چهارده در بیشتر موارد کم‌دقتی بشمار میرود. در حال حاضر بخوبی روشن است که فرهنگ‌های دوران کشاورزی مستقر با آهنگی یکسان در سراسر آسیای میانه تحول نیافته است.

بعنوان نمونه اگر جنوب - غربی (ترکمنستان جنوبی) طی هزاره‌های چهارم و سوم پ. م. باوج تمدن خود رسیده است، اوج پیشرفت فرهنگ‌های شمال - شرقی آسیای میانه دست‌کم به هزار سال بعد از آن مربوط میشود. در برخی موارد نیز تحول فرهنگ‌ها حتی از این نیز آهسته‌تر انجام گرفته است. فرهنگ دو ناحیه یاد شده گذشته از اختلاف زمانی در امر تحول از نظر ویژگیهایشان نیز با هم تفاوت دارد.

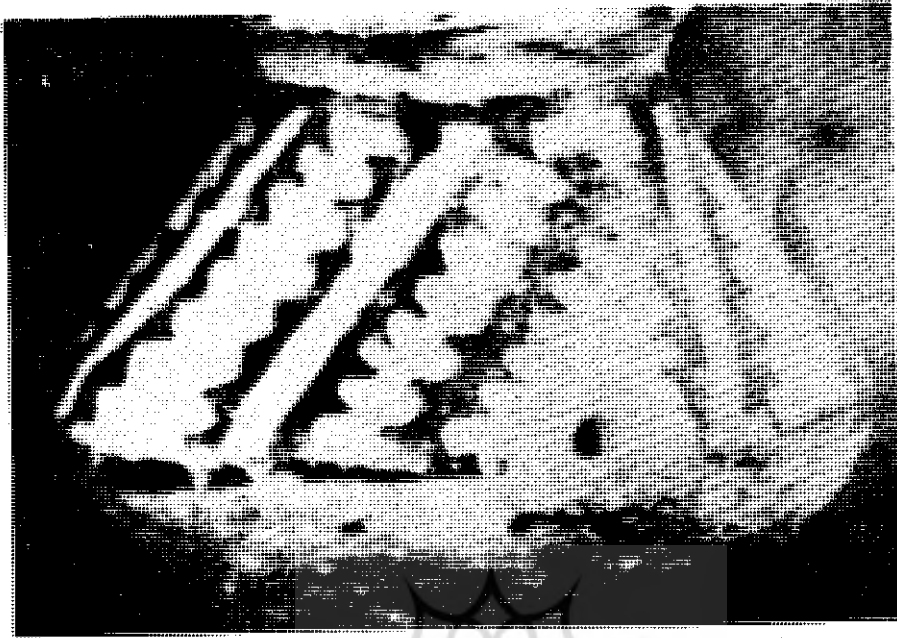
روابط موجود میان این فرهنگ‌ها و منطقه‌های دیگر خارج از آن با توجه به فضائی که بآن وابستگی پیدا می‌کند متفاوت است. چنانکه رابطه و پیوند فرهنگ‌های ناحیه جنوب غربی آسیای میانه بطور معمول متوجه مراکز کهن تمدن ایرانی و بین‌النهرین است در حالیکه تمدن‌های شمال شرقی آن با ناحیه شمال یعنی منطقه وسیع استپ‌ها که تا حوضه پائین رود ولگا و تا مرزهای شرقی قزاقستان امتداد دارد در ارتباط بوده است. در این منطقه يك تمدن دوران مفرغ بنام «آندرونوو»^{۵۵} رشد یافته است و دوران

شکوفائی آن به هزارهٔ دوم پ.م. مربوط میشود. بنظر کارشناسان مشخصات سفالهای تمدن «چوست» با آثار «یانگک‌شائو»^{۵۶} که در ترکستان شرقی و خاور دور گسترش یافته است ارتباط دارد. پایان دورانی که به بررسی آن پرداختیم دارای این ویژگی است که تمدنهای مختلف به گونه‌ای بسیار روشن بیکدیگر نزدیک میشود، این پدیده را میتوان در محل‌های باستانی پیش از تاریخی که بر روی مرز دو منطقه اصلی قرار گرفته است دریافت. بطور مثال در طبقه‌های بالائی «آنو» و یا بهتر از آن در «زمان بابا». در صورتیکه سفالهای بدست آمده در «آنو» با تزئینات کنده‌کاری، یادآور سفالهایی است که تقریباً در تمامی نواحی شمال شرقی پراکنده است، سفالهای نقش‌دار زمان بابا بی‌گفتگو وجود نفوذ تمدنهای جنوب غربی را تأیید میکنند.

نظیر همین نوع از سفالها در خوارزم نیز بدست آمده است. وجود این جریان همانندی میان فرهنگهای مختلف آسیای میانه که از اواخر دوران مفرغ شاهد آن هستیم با شدت و نیروی بیشتر در دوران بعد یعنی عصر آهن نیز ادامه دارد. در این دوران، آهن کاربردی فراوان می‌یابد. دوران آهن، در حقیقت مرحلهٔ گذرا از دوران پیش از تاریخ به دوران تاریخی است.^{۵۷}

56— Yang - Chao

۵۷— لازم به یادآوری است که در همه‌جا مرحلهٔ گذشتن از دوران پیش از تاریخ به دوران تاریخی به عهد آهن مربوط نمیشود و در زمانهای کهن‌تر نیز صورت پذیرفته است.

۱۲- دیگ سفالی یافت شده درقره تپه متعلق به هزاره سوم پیش از میلاد.

۱۳- میوه خوری سفالی یافت شده در «تخیر بیگ تپه» متعلق به هزاره دوم پ - م